

فلیج فارس و جزایر ایران

(قسمت دوم)

سرلشکر پاسدار دکتر سید یحیی صفوی
دانشیار دانشگاه امام حسین (علیه السلام)

ذخایر عظیم نفت و گاز

خلیج فارس با داشتن ذخایر نفتی بیش از ۶۴۹ میلیارد بشکه ذخایر کشف شده تا سال ۱۹۸۸ میلادی مهم‌ترین ذخیره و مخزن نفتی جهان را بخود اختصاص داده است. این مقدار که ۶۵/۵ درصد ذخایر شناخته شده جهان را تشکیل می‌دهد، در تأمین انرژی آینده جهان نقش اصلی را به عهده دارد، چراکه علیرغم تلاشهای به عمل آمده برای تهیه جایگزین‌های انرژی به جای نفت به علت‌های صرفه اقتصادی در تولید، حمل و بهره مالکانه، سهولت حمل و نقل، کثرت فراورده‌ها و نیاز فراوان توسعه صنعتی جهان، همچنین ضرورت تأمین رفاه اجتماعی جمعیت روبه رشد کره زمین که تا حد زیادی به طور مستقیم یا غیرمستقیم به انرژی نفتی متکی بوده است و خواهد بود، این تلاشها به جایی نرسیده است و نفت همچناناً درصد میزان انرژی جهان قرار داشته و براساس اظهار نظر کارشناسان مربوطه در آینده نیز این جایگاه محفوظ خواهد ماند. البته ناگفته نماند که سهم نفت در میزان انرژی از سال ۱۹۷۳ تا ۱۹۸۵ سیر نزولی داشته است و از ۵۶٪ به ۴۶٪ در سال ۱۹۸۵ کاهش یافته است. ولی همچنان جایگاه برتر را در تأمین انرژی جهان برای خود حفظ نموده است. خلیج فارس با تولید روزانه ۱۱/۵۲ میلیون بشکه نفت جمعاً ۲۰/۷٪ تولید نفت جهان را به خود اختصاص داده و در سال ۱۹۸۷ میزان ۳۱۲۷/۱۱ میلیون بشکه نفت به کشورهای صنعتی و جهان سوم صادر کرده است. مقصد صادراتی خلیج فارس در درجه اول کشورهای صنعتی یعنی اروپای غربی، امریکا، ژاپن و در درجات بعدی کشورهای جهان سوم و کشورهای دیگر است.

ارزش نفت به عنوان یک کالای استراتژیک و یک مایع حیاتی، در چند شوک نفتی آشکار شد. جنگ اعراب و اسرائیل در اکتبر ۱۹۷۳، به‌طور شدیدی صنعت جهانی نفت را تکان داد و آثار آن نیز در زمینه‌های مختلف از جمله قیمت، بحران انرژی و روابط کشورهای عرب با شرکتهای نفتی از یک طرف و با کشورهای مصرف کننده از طرف دیگر ظاهر شد. از جمله مسائلی که جنگ مزبور مطرح کرد، استفاده از نفت به عنوان یک سلاح سیاسی است. در ۱۱۶ اکتبر ۱۹۷۳، وزرای شش کشور خلیج فارس که عضو اوپک بودند، در کویت برای تعیین قیمت نفت توسط

کشورهای صادرکننده گرد هم آمدند و روز بعد (۱۷ اکتبر ۱۹۷۳) برای اولین بار تصمیم گرفتند که از نفت به عنوان یک سلاح سیاسی در جنگ اعراب و اسرائیل استفاده کنند.

عامل تأثیرگذار دیگر بر افزایش اهمیت خلیج فارس و تنگه هرمز، نیاز دنیای صنعتی به این ماده حیاتی است. برآوردهای سال ۱۹۶۹ آمریکا نشان داد که واردات نفتی آمریکا از ۹۷ میلیون تن (یعنی ۲۰/۵ درصد احتیاجات امریکا) در سال ۱۹۶۰، به ۱۹۸۷ میلیون تن (یعنی ۲۶ درصد نیاز امریکا) در سال ۱۹۷۱ خواهد رسید و در سال ۱۹۸۰، میزان مزبور از ۵۰٪ نیز تجاوز خواهد کرد.

در مورد گاز، پیش‌بینی از این هم ناامیدکننده‌تر بود. زیرا نیاز داخلی آمریکا از ۶۴۵ میلیارد متر مکعب در سال ۱۹۷۱ به ۱۱۰۰ میلیارد متر مکعب در سال ۱۹۸۰ خواهد رسید. درحالی که تولید ملی آمریکا در سال مزبور از ۶۱۰ میلیارد متر مکعب تجاوز نخواهد کرد و در نتیجه از یک کمبود ۴۹۰ میلیارد متر مکعبی برخوردار خواهد بود.^(۱)

اگر نگاهی به جایگاه نفت و گاز در سید انرژیهای جهان داشته باشیم، تصدیق خواهیم کرد که فعلاً و تا آینده‌ای قابل توجه، نفت حرف اول را می‌زند و نیاز اول است.

لرذکروزون بیش از هرکس دیگری در دوران استعمار بر اهمیت خلیج فارس تأکید کرده است. وی در مقاطع مختلف و به مناسبت‌های مختلف از جایگاه خلیج فارس، سخن گفته است.

«از نظر من، تفویض بندری به دولت روس در خلیج فارس از ناحیه هر دولتی که باشد، لطمه و اهانت آزادی نسبت به انگلستان و سبب اختلاف بین جهت وضع موجود و انگیزه‌های غرض آلود در پیدایش جنگ و جدال خواهد بود و هر وزیر انگلیسی که به چنین کاری تن دردهد، خائن به کشور خویش است.»^(۲)

هر قسم ادعایی که دولت روسیه جهت نظارت انحصاری در بحر خزر در پیش بگذارد، ده چندان از ناحیه انگلستان درباره خلیج فارس مورد دارد. جان صدها تن و میلیونها لیره سرمایه انگلیس برای تأمین صلح و آرامش آبهای ناامن منطقه مصرف شده است. ... هزاران نفر از اتباع انگلیس با

واردات نفت از خاورمیانه وابسته‌ایم ببیند اشتباه مهلکی مرتکب خواهیم شد...^(۹)

وی ادامه می‌دهد: بدون واردات نفتی از خلیج فارس، اقتصاد آزاد متمدن ما نابود خواهد شد. آنها با سقوطی روبرو خواهند شد که رکود بزرگ در برابر آن بسان یک نزول کوچک در نمودارهای اقتصادی جلوه خواهد کرد...^(۱۰)

او در جای دیگری نفت را به عنوان خون برای صنایع غربی قلمداد می‌کند و می‌گوید:

"تا زمانی که اقتصاد کشورهای غربی با نفت تغذیه می‌شود، منطقه خلیج فارس و منابع آن، جزء منابع حیاتی غرب باقی می‌ماند... اینک خلیج فارس با نفت خود که مانند خون، صنعت نوین را حیات می‌بخشد، به صورت شاه‌رگ نفتی غرب درآمد است."^(۱۱)

اگر نگاهی به گذشته نه چندان دور منطقه و رابطه آمریکا با ایران انداخته شود، عمق مزایایی که آمریکا بیکایکها تنها از کشور ایران می‌بردند، به خوبی آشکار می‌شود.

روزنامه اطلاعات در مورخه ۱۳۵۶/۰۲/۲۳ در رابطه با امضای پروتکل اقتصادی ایران و آمریکا توسط کسینجر و هوشنگ انصاری نوشت:

"در طول ۵ سال، قریب ۵۰ میلیارد دلار کالا مبادله خواهد شد که این رقم نه تنها بزرگترین رقم معامله ایران با یک کشور خارجی است، بلکه در بازرگانی خارجی آمریکا، وزنه سنگین و حساسی است و دولت گذشته آمریکا، آنرا پیروزی و موفقیتی بزرگ برای خود عنوان کرده است."^(۱۲)

ایران در زمان حکومت ننگین محمدرضا پهلوی بزرگترین خریدار تسلیحات مدرن نظامی آمریکا بود و پنتاگون در اواخر سال ۱۹۷۴، تقریباً نیمی از صادرات اسلحه جهانی خود را به ایران فروخت که مبلغی معادل ۳/۹ میلیارد دلار بود.^(۱۳)

کشورانی و حمل و نقل دریایی، مقوله‌ای است که امروزه به عنوان بهترین روش برای حمل و نقل بزرگ‌زده شده و هیچ روش دیگری با آن قابل رقابت نیست. این امر هم به ناوگان تجاری کشورهای ساحلی و هم به ناوگان دریایی سایر کشورهایی مربوط است که طرف تجارت قرار می‌گیرند. به عنوان مثال، ناوگان دریایی نفتکش کشورهای حوزه خلیج فارس و ظرفیت آنها در سال ۱۹۸۷، در جدول ذیل آمده است. آنولدویلسون می‌نویسد:

"مدت یک قرن است که ما انگلیسی‌ها خلیج فارس را به زور اسلحه و شمشیر خود می‌بلد به منطقه‌ای امن و آرام کرده‌ایم و می‌توان گفت که هیچ یک از عملیات ما در نقاط دیگر جهان مثل اقداماتی که در خلیج فارس انجام داده‌ایم، مفید و رضایت‌بخش نبوده است. از جمله کارهایی که ما در این منطقه کرده‌ایم، این است که آشیان دزدان دریایی خلیج فارس را ویران ساختیم و برده فروشی را منع کردیم و..."^(۱۴)

ماهان، در سال ۱۹۰۲ می‌نویسد:

"به اتکا مساعی متوالی که چندین نسل انگلیس برای استقرار امنیت در خلیج فارس به کار برده، تنها انگلستان حق دارد از شمره و بهره آن مساعی

حمایت پرچم بریتانیا، به کار تجارت اشتغال دارند."^(۳)

بر اثر اصرار و تأکیدهای فراوان کروزون، دولت بریتانیا سیاست مخصوص خود درباره خلیج فارس را اعلام کرد و مدعی تمام خلیج فارس شد. به طوری که وزیر خارجه انگلیس، در نطق خود در مجلس لردها، در این باره می‌گوید: "من بدون تأمل می‌گویم که ما تأسیس یک ایستگاه دریایی یا یک بندر محصور و بارودار را در خلیج فارس به وسیله هر دولتی باشد، باید یک تهدید جدی به منافع بریتانیا بدانیم و بایستی با تمام وسایل ممکنه‌ای که در دسترس داریم، از وقوع آن جلوگیری کنیم."^(۴)

سهم نفت و گاز از انرژی‌های موجود در سنوات مختلف^(۵)

شرح	نفت و گاز	ذغال سنگ	هیدروالکتریک	هسته‌ای	جمع سهم انرژی‌های غیرنفت و گاز
۱۹۶۰	۴۸	۴۷	۵	-	۵۲
۱۹۶۵	۵۶	۳۸	۵/۸	۰/۲	۴۴
۱۹۷۰	۶۳/۵	۳۱	۵	۰/۵	۳۶/۵
۱۹۷۲	۶۵/۵	۲۸	۵/۵	۱	۳۴/۵
۱۹۷۳	۵۸	۲۷	۵	۴	۳۶
۱۹۸۰	۶۴	-	-	-	-
۱۹۸۴	۵۹/۱	-	-	-	-
۱۹۸۶	۵۸	-	-	-	-
۱۹۸۸	۵۱/۱	-	-	-	-
۲۰۰۰	۴۹/۷-۴۹/۳	-	-	-	-
۲۰۰۲	۴۴/۱-۴۳/۴	-	-	-	-
میانگین	۵۴/۵۹۲	۳۲/۲	۵/۲۶	۱/۴۲۵	-

ژوزف سیسکو، معاون وزارت خارجه آمریکا، طی نطقی در برابر کمیته امور خارجی در مورد اهمیت منطقه خلیج فارس می‌گوید:

"خلیج فارس منطقه‌ای است که آمریکا منافع بسیار بسیاری تعیین کننده‌ای از لحاظ سیاسی، اقتصادی و استراتژیکی در آن دارد."^(۶)

او در جای دیگری در مورد ارزش نفت منطقه خلیج فارس می‌گوید: "در حقیقت مرکز ثقل علائق و منافع آمریکا را در خلیج فارس، نفت منطقه تشکیل می‌دهد و علاوه بر این، ایالات متحده بدون شک علائق فوق‌العاده مهم استراتژیکی و اقتصادی در کشورهای خلیج فارس دارد."^(۷)

یکی از عوامل مهم و اساسی که باعث شده تا خلیج فارس اهمیت ویژه و شایان توجهی پیدا کند، واقع شدن آبراه حساس و استراتژیکی تنگه هرمز در آن می‌باشد. تنگه هرمز یکی از آبراهه‌هایی است که یکی از کارگزاران سلطه دریایی غرب در قرن شانزدهم مدعی بود که با تسلط بر سه تنگه استراتژیکی مهم هرمز، مالاکا و عدن، می‌توان بر دنیا حکومت کرد."^(۸)

ریچارد نیکسون، تحلیل بسیار جامع و ریشه‌ای در مورد اهمیت نفت منطقه خلیج فارس ارائه کرده و گفته است:

"دسترسی به نفت خلیج فارس، برای غرب جنبه حیاتی دارد و اگر ما بگذاریم قیمت ارزان نفت امروز، چشم ما را در مقابل این واقعیت که ما به

در منطقه خلیج فارس در دو بخش صورت می‌گیرد. یعنی در کشورهای ساحلی هم در خشکی و هم در بستر آبهای خلیج فارس از جمله سواحل جنوبی ایران، مناطق کرکوک، موصل، کردستان، العمارة و رمیله عراق، مناطق ساحلی کویت مانند صبریه و بورگان یا مناطق طهران، الهوف، هارده، عبیق، قطیف، کیوان، رمله، و شبه عربستان، ابو جید، مئاه، سهیل، بو حسا و موربان امارات یا منطقه دوخان قطر و اوالی بحرین تولید می‌شود. بستر خلیج فارس که به صورت فلات قاره است بین کشورهای منطقه تقسیم شده است و بابیش از هفتصد چاه نفتی از حوزه‌های نفتی این منطقه بهره‌برداری می‌شود. از بین کشورهای حوزه خلیج فارس، عربستان با ۳۹/۱ درصد ذخایر و ۳۰/۶ درصد صادرات در ردیف اول و بحرین با ۲/۲ ذخایر در ردیف آخر قرار دارد. منطقه خلیج فارس از حیث ذخایر گاز نیز غنی است. حجم ذخیره گاز ثابت شده منطقه ۳۱۰۱۰/۱۷ میلیارد متر مکعب است که ۲۷/۷ درصد ذخیره جهان را شامل می‌شود. ذخایر گاز نه تنها با خشکی نیاز صنعتی و رفاه اجتماعی منطقه است بلکه در صادرات گاز جهان نیز نقش مهمی خواهد داشت.

برخوردار گردد و هیچ دولت معظم دیگری را به شرکت قبول نخواهد نمود. نایستی هیچ پیشهاد مذاکره را در این زمینه بپذیرد، زیرا نه تنها منافع بریتانیا بلکه وظیفه آن دولت نسبت به امپراطوری انگلیس ایجاب می‌نماید که تسلط بر خلیج فارس و سواحل و کشور مجاور آن را منحصرأ حق خود بداند... (۱۵)

تعداد کشتی‌های نفتکش حوزه خلیج فارس و ظرفیت آنها در سال ۱۹۸۷ (میلیون تن)

شرح	تعداد کشتی (فروند)	ظرفیت (تن)	میانگین هر کشتی (تن)	بهر کشور از نظر تعداد	بهر کشور از نظر ظرفیت به کل
ایران	۲۸	۴/۶۸۴۴	۱۶۷/۳۰۰	۲۹/۷۹	۴۴/۳۵
عراق	۱۵	۱/۳۶۹۵	۹۱/۳۰۰	۱۵/۹۶	۱۲/۹۶
کویت	۱۱	۰/۵۰۴۷	۴۵۸۸۲	۱۱/۷	۴/۷۸
قطر	۲	۰/۱۹۷۶	۹۸۸۰۰	۲/۱۳	۱/۸۷
عربستان	۲۵	۳/۱۱۰۵	۱۲۴۴۲۰	۲۶/۵۶	۲۹/۴۵
امارات	۱۳	۰/۶۹۶۳	۵۳۵۶۲	۱۳/۸۳	۶/۵۹
جمع	۹۴	۱۰/۵۶۳	-	۱۰۰	۱۰۰

ظرفیت تولید اوبک در مقاطع مختلف (میلیون بشکه در روز)

ردیف	کشور	۱۹۹۴	۱۹۹۸	۲۰۰۳	۲۰۱۰	میانگین
۱	عربستان	۹/۶	۱۰/۵	۱۲	۱۲	۱۱/۰۲۵
۲	ایران	۳/۸	۴/۵	۴/۸	۴/۵	۴/۴
۳	عراق	۰/۶	۱/۵	۳/۵	۵/۵	۲/۷۷۵
۴	امارات	۲/۵	۲/۶	۲/۶	۳/۵	۲/۸
۵	کویت	۲/۷۵	۲/۷۵	۳/۸	۳/۵	۳/۰۲۵
۶	اندونزی	۱/۳۵	۱/۳	۱/۱	۱	۱/۱۸۷۵
۷	ونزوئلا	۳/۱	۳/۴	۴	۳/۵	۳/۵
۸	لیبی	۱/۴	۱/۶	۱/۵	۲	۱/۶۲۵
۹	نیجریه	۲/۱	۲/۲	۲/۲	۲/۵	۲/۲۵
۱۰	قطر	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۶	۰/۵
۱۱	الجزایر	۰/۸	۰/۹	۰/۹	۱	۰/۹
۱۲	کابن	۰/۳۲	۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۴	۰/۳۵۵
	مجموع	۲۸/۷۷	۲۹/۳	۳۶/۵	۴۰	۳۳/۶۴۲۵

قبل از پیروزی انقلاب اسلامی منطقه خلیج فارس با صدور حدود ۲۰ میلیون بشکه نفت در روز، ۹۰٪ نفت مورد نیاز ژاپن و ۷۵٪ اروپا و ۳۰٪ آمریکا تأمین می‌کرد. ولی به دلیل وقوع شوک نفتی دوم ۱۹۸۰ که در اثر پیروزی انقلاب اسلامی ایران و نیز تصمیمات اوپک رخ داد وابستگی نفتی کشورهای مزبور به خلیج فارس کاهش یافت، به طوری که در سال ۱۹۸۶ منطقه خلیج فارس با صدور ۷ میلیون بشکه نفت در روز، ۶۱٪ نیاز ژاپن و ۳۰٪ نیاز اروپای غربی و ۶٪ نیاز آمریکا را تأمین کرد.

البته جنگ عراق علیه ایران و حوادث مربوط به جنگ نفتکشها نیز در این سیر نزولی دخالت داشته است.

صادرات نفت از خلیج فارس به دو شیوه حمل با تانکر و انتقال با لوله انجام می‌پذیرد. در گذشته وابستگی صادرات نفت به تنگه هرمز بسیار زیاد بود ولی حوادث جنگ خلیج فارس و نگرانیهای دنیای غرب و کشورهای صادرکننده نفت منطقه و به ویژه دولت عراق که خود آغازگر و عامل جنگ در منطقه بود از اینکه مبادا ایران تنگه هرمز را ببندد باعث شد که شبکه خطوط لوله انتقال نفت از خلیج فارس به مدیترانه و دریای سرخ توسعه یابد و بدین ترتیب وابستگی به تنگه به شدت کاهش یافت، به طوری که در سال ۱۹۷۶ از نفت صادراتی منطقه خلیج فارس تقریباً تمام آن در سال ۱۹۸۰ حدود ۹۲٪ و در سال ۱۹۸۷ حدود ۶۳٪ از تنگه هرمز عبور کرد و بقیه از طریق لوله و سایر راهها صادر گردید. ظرفیت پیش‌بینی شده صادرات نفت از طریق خطوط لوله موجود و خطوط در دست احداث حدود ۱۱/۲۵ میلیون بشکه در روز است که با بهره‌برداری از کل این ظرفیت و در صورتی که بحران در مسیرهای خط لوله موجود نباشد، نقش تنگه هرمز به حداقل کاهش خواهد یافت. (به خصوص اگر وضع تنگه بحرانی باشد) تولید نفت

حوزه‌های گاز منطقه در شرق و غرب کبیرکوه لرستان، فیروزآباد فارس، کنگان، قشم و بندرعباس ایران، حوزه دام قطر (زیرآب) و منطقه دلتا ام القوین امارات قرار دارد. در بین کشورهای منطقه جمهوری اسلامی ایران با ۴۵/۳ درصد ذخایر گاز خلیج فارس و ۱۲/۵ درصد از ذخیره جهانی در ردیف اول و بحرین با ۷/۷ در ردیف آخر قرار دارد. اقتصاد کشورهای منطقه خلیج فارس عموماً به درآمدهای نفتی وابسته است. عراق و امارات با تأمین ۴۹/۷ صادرات و ۴۷٪ تولید ناخالص ملی خود از نفت، بالاترین وابستگی و بحرین با تأمین ۸۱٪ صادرات کمترین وابستگی را به نفت دارند. ایران با تأمین ۹۵/۴ درصد صادرات خود از نفت فقط ۱۶/۷ درصد از

خلیج فارس به عنوان یکی از مراکز ثروت مند جهان سوم، نقش قابل توجهی در بازرگانی خارجی جهانی دارد. صادرات منطقه خلیج فارس در سال ۱۹۸۸ به قیمت (فوب) معادل ۶۲۳۵ میلیون دلار و واردات آن در سال ۱۹۸۸ به قیمت (سیف) معادل ۷۷۴۵۸ میلیون دلار بوده است که ۲/۲۶٪ صادرات جهان و ۲/۲۷٪ واردات جهان را به خود اختصاص داده است. درآمدهای حاصل از نفت توجه جهان سرمایه داری و صنعتی را به این منطقه جلب کرده است و شرکتهای تولیدی و تجاری بین المللی در گسترش حوزه نفوذ و رقابتشان در منطقه می کوشند، پدیده بنادر آزاد در منطقه خلیج فارس جلوه ای از این واقعیت است.

تولید، مصرف داخلی و صادرات کشورهای حوزه خلیج

فارس در سال ۱۹۹۵ (میلیون بشکه در روز)

کشور	تولید روزانه	مصرف داخلی	صادرات خالص
ایران	۴/۲	۰/۹	۳/۳
عراق	۳/۵	۰/۳	۳/۲
عربستان	۱۰/۲	۰/۸۳	۹/۳۷
امارات	۳/۴	۰/۱۴۵	۳/۲۵۵
کویت	۲/۵	۰/۱	۲/۴
قطر	۰/۳۸	۰/۰۵	۰/۳۳
بحرین	۰/۳۹	۰/۰۴	-
جمع	۲۴/۲۱۹	۲/۳۶۵	۲۱/۸۵۵
درصد	٪۱۰۰	٪۹/۷۶	٪۹۰/۲۴

تولید گاز کشورهای حوزه خلیج فارس در سال ۱۹۹۵

(میلیاردمترمکعب در سال)

کشور	تولید	درصد از کل تولید
ایران	۲۹/۲	۲۶/۲۹
عراق	۶/۱	۵/۴۹
عربستان	۳۲/۸	۲۹/۵۴
امارات	۲۱/۹۸	۱۹/۷۹
کویت	۸/۱۶	۷/۳۵
قطر	۶/۰۹	۵/۴۸
بحرین	۲/۹۲۹	۲/۶۴
عمان	۳/۷۹	۳/۴۱
جمع	۱۱۱/۰۴۹	۱۰۰

عرضه جهانی نفت در سالهای مختلف و سهم منطقه خاورمیانه و خلیج فارس

(میلیون بشکه در روز)

سال	عرضه جهانی	سهم خاورمیانه و خلیج فارس	٪ از کل عرضه جهانی
۱۹۹۰	۶۷	۲۰	٪۲۹/۸۵
۲۰۰۰	۷۷/۵	۳۱/۱	٪۴۰/۱۳
۲۰۰۵	۸۳/۸	۳۶/۹	٪۴۴/۰۳
۲۰۱۰	۹۲/۸	۴۵/۴	٪۴۸/۹۲

تولید ناخالص ملی به نفت وابسته است. خلیج فارس علاوه بر گاز دارای ذخایر عظیم معدنی از قبیل خاک سرخ، گوگرد، مروارید، زرنیخ، آهن، منگنز، کلس، سرب، زاج، قلع و منابع غذایی به ویژه ماهی و میگو (مشروط به کنترل آلودگی نفتی خلیج فارس) می باشد.

صادرات نفت از طریق تنگه هرمز طی ۸۷-۱۹۸۰ (میلیون بشکه در روز) (۱۶)

سال	از طریق تنگه هرمز	توسط لوله	سایر طرق	کل	درصد صادرات تنگه
۱۹۸۰	۱۶/۱۲	۰/۹	۰/۴۹	۱۷/۵۱	۹۲/۰۶
۱۹۸۱	۱۲/۹	۱/۰۵	۰/۵۵۵	۱۴/۶۰۵	۸۸/۳۲
۱۹۸۲	۹/۱۳	۱/۹۶	۰/۳۹	۱۱/۶۶	۷۸/۳
۱۹۸۳	۸/۶۵	۱/۳	۰/۴۰۵	۱۰/۳۵۵	۸۳/۵
۱۹۸۴	۸/۳۷	۱/۲۹	۰/۱۸۵	۹/۸۴۵	۸۵
۱۹۸۵	۷/۴۱	۱/۵۶	۰/۳۷۶	۹/۳۴۶	۷۹/۳
۱۹۸۶	۷/۶	۲/۴۵	۰/۸۳	۱۰/۸۸	۶۹/۸۵
۱۹۸۷	۶/۴۱۴	۲/۵۲۵	۱/۰۰۷	۹/۹۴۶	۶۴/۵

صدور نفت از تنگه هرمز توسط کشورهای حوزه خلیج فارس

طی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۴ (میلیون بشکه در روز) (۱۷)

شرح	صدور از تنگه هرمز		صدور از سایر طرف	
	۱۹۸۷	۱۹۸۴	۱۹۸۷	۱۹۸۴
ایران	۱/۴	۱/۳۵	-	-
عراق	-	-	۰/۹	۱/۳۲۵
کویت	۰/۹	۱/۱۲۵	-	-
عربستان	۳/۲	۲/۴۶۵	۰/۶	۱/۲
قطر	۰/۳	۰/۲۸۴	-	-
امارات	۱/۱	۱/۱۷	-	-
بحرین	-	۰/۰۲	-	-
جمع	۶/۹	۶/۴۱۴	۱/۲۵	۲/۵۲۵

بیان دیگری از صدور نفت از تنگه هرمز (میلیون بشکه در روز) (۱۸)

سال	کل صدور	صدور از تنگه هرمز	٪ تنگه هرمز	صدور لوله	٪ صدور لوله	صدور بایگوله	٪ صدور بایگوله
۱۹۸۰	۱۷/۵۱	۱۶/۱۲	٪۹۲/۱	۰/۹	٪۵/۱۴	۰/۵۸	٪۵/۵۸
۱۹۸۱	۱۴/۶۰۵	۱۲/۹	٪۸۸/۳۲	۱/۰۵	٪۷/۱۹	۰/۸۱۴	٪۵/۸۱۴
۱۹۸۲	۱۱/۶۶	۹/۱۳	٪۷۸/۳	۱/۹۶	٪۱۶/۸۱	۰/۴۷	٪۲۱/۴۷
۱۹۸۳	۱۰/۳۵۵	۸/۶۵	٪۸۳/۵۳	۱/۳	٪۱۲/۵۵	۰/۳	٪۱۵/۰۳
۱۹۸۴	۹/۸۴۵	۸/۳۷	٪۸۵/۰۲	۱/۲۹	٪۱۳/۱	۰/۴۱	٪۱۵/۴۱
۱۹۸۵	۹/۳۴۶	۷/۴۱	٪۷۹/۲۸	۱/۵۶	٪۱۶/۶۹	۰/۵	٪۲۱/۰۵
۱۹۸۶	۱۰/۸۸	۷/۶	٪۶۹/۸۵	۲/۴۵	٪۲۲/۵۲	۰/۲۴	٪۳۲/۲۴
۱۹۸۷	۹/۹۴۶	۶/۴۱۴	٪۶۴/۴۹	۲/۵۲۵	٪۲۵/۳۸	۰/۳۷	٪۳۹/۳۷

حوزه‌های نفتی در داخل آبهای خلیج فارس

کشور / تعداد	میدان نفتی	ترمینال صدور	کل میدان نفتی
کویت	۲	۳	۱۱
ایران	۱۱	۳	۶
عربستان	۸	۴	۲۷
امارات	۱۷	۱۹	۳۲
قطر	۲	۱	۲
بحرین	۲	۲	۲
عمان	۲۲	۶	۲۲
جمع	۶۴	۴۱	۱۰۲

درآمدهای نفتی کشورهای حوزه خلیج فارس از ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۱ (میلیارد ریال) (۱۹)

کشور/منطقه	۱۹۷۰-۷۵	۱۹۷۶-۸۰	۱۹۸۱-۸۶	جمع	تسهیم هر کشور به کل
عربستان	۶۳/۹۲۴۴	۲۶۹/۷۲۲	۳۰۰/۵۴۴	۶۳۴/۱۹۰۴	۷۵٪
عراق	۱۷۰/۷۴۶	۷۵/۱۲۷	۵۵/۸۸۸	۱۴۸/۰۸۹۶	۱۲/۶۱٪
امارات	۱۱/۶۷۷۴	۵۶/۲۳۶	۶۲/۹۶۸	۱۳۰/۸۸۱۴	۱۱/۱۴۴٪
کویت	۲۰/۳۵۱۸	۶۰/۰۳۵۵	۵۶/۶۷۱	۱۳۷/۰۵۸۳	۱۱/۶۷٪
قطر	۴/۴۵۱۱	۴۷/۱۳۹	۱۹/۴	۷۰/۹۹۰۱	۶/۰۴٪
عمان	۳/۲۸۲۱	۹/۴۲۳۹	۲۲/۳۲۳۸	۳۵/۰۳۸۸	۲/۹۸٪
بحرین	-/۹۳۲۲	۳/۳۱۴	۱۳/۹۵۵	۱۸۲۰/۱۲	۱/۵۵٪
جمع	۱۲۱/۶۹۳۶	۵۲۰/۹۹۷۴	۵۳۱/۷۵۵۵	۱۱۷۴/۴۴۸۸	۲۱۰۰٪
برصدهم به منقطع	۱۰/۳۶	۲۴۴/۳۶۱	۲۶۵/۲۸	-	۲۱۰۰٪

دلارهای حاصل از نفت نه تنها بازار مصرف خوبی برای سرمایه‌داران غرب و اخیراً تجارت خارجی شوروی سابق شده است، بلکه نگهداری آنها به صورت ذخیره ارزی در بانکها و مؤسسات پولی و مالی اروپا و آمریکا نقش موثری در افزایش درآمد جهان سرمایه‌داری دارد. جذب دلارهای نفتی توسط جهان سرمایه‌داری به اشکال مختلف به شرح ذیل انجام می‌پذیرد.

۱- فروش تولیدات صنعتی و مصرفی به منطقه بیش از یکصد میلیون نفری خلیج فارس که بخش عمده‌ای از سهم واردات این کشورها را به خود اختصاص می‌دهد. در ترکیب واردات کشورهای ذیل سهم مواد مصرفی و وارداتی در سال ۱۹۹۴ به این شرح است: کویت ۷۰٪، ایران ۱۶/۱٪، امارات ۸۳٪، عراق ۸۰٪، عربستان ۷۵٪، عمان ۷۰٪، قطر ۸۰٪ و در مرتبه بعدی بین ۱۰ تا ۲۰٪ از واردات را نیز مواد غذایی تشکیل می‌دهد. در واقع هزینه‌های مزبور و جهی است که دولتهای منطقه بابت مدرن سازی جهشی فیزیکی و زندگی مصرفی فاقد زیربنای بومی مناسب پرداخت می‌کنند.

۲- حضور خارجیان تحت عنوان نیروی کار ماهر و غیرماهر و ارائه خدمات تخصصی و فنی و امنیتی و دفاعی بخشی از درآمدهای نفتی را به خود اختصاص می‌دهد. مثلاً در کویت ۷۰٪، در بحرین ۳۹/۲٪، در امارات ۸/۴٪،

در قطر ۸۱/۱٪ و در عمان ۴۵/۱٪ نیروی کار را خارجی‌ها تشکیل می‌دهند. حتی در بحرین اشغال کویت دولتهای غربی که به خاطر حفظ منافع خود به منطقه نیرو اعزام کردند، هزینه این نیروها را از عربستان و کویت دریافت کردند و در همین جهت اعضاء شورای همکاری خلیج فارس سالانه ۱۸ میلیارد دلار هزینه نیروهای غربی مستقر در منطقه و ۶ میلیارد دلار ضرر کشورهای مصر، اردن و ترکیه را پرداخت کردند. پاکستان در سال ۱۹۸۳ توانست با جذب ۳ میلیارد دلار از محل نیروی کار خود در منطقه اعم از نظامی و غیرنظامی ۹۶/۵ درصد از کسری بازرگانی خارجی خود را جبران کند.

۳- پس انداز در بانکهای اروپایی و امریکایی افزایش قیمت نفت در دو شوک سالهای ۱۹۷۳ و ۱۹۸۰ به ایجاد مازاد درآمد و مثبت شدن تراز پرداختهای کشورهای صادرکننده نفت منجر شد و ذخایر بین‌المللی آنها را افزایش داد. این کشورها مازاد ارز را روانه بازارهای اروپایی کردند تا از طریق بهره آن درآمد خود را افزایش دهند و در صورت بروز بحران در منطقه از امنیت این ذخایر اطمینان حاصل کنند. اشغال کویت توسط عراق نشان داد که ذخایر ارزی کویت در بانکهای خارج بسیار بالاست و اگر این ذخایر در بانکهای اروپا و امریکایی بود پس از اشغال کویت سران دولت و سرمایه‌داران آن کشور به اجاری حملات سنگینی از قبیل پرداخت هزینه‌های حضور نظامی بیگانگان در منطقه خلیج فارس قادر نبودند.

ذخیره ارزی کشورهای تولیدکننده نفت در بازار پولی اروپا در سال ۱۹۶۹ برابر ۵/۸ میلیارد و در سال ۱۹۷۳ به ۵/۸ میلیارد دلار یعنی به بیش از هفت برابر رسید. از آنجایی که این پدیده در جهت منافع جهان سرمایه‌داری است آنان نیز از سپرده‌گذاران این سرمایه‌ها حمایت می‌کنند. حمایت امریکا و اروپا و سایر دولتهای غربی از دولت کویت بعد از اشغال آن توسط عراق و بلوکه کردن تمام دارائیهای کویت به نفع صاحبان سرمایه ذلیل روشن این مسئله است. تعهد پرداخت هزینه‌های جنگ نیروهای چند ملیتی علیه عراق به قدری بود که نه تنها به اتمام ذخایر ارزی این کشورها منجر شد بلکه آنان را به استقراض از منابع خارجی وادار کرد.

۴- فروش اسلحه، تسلیحات نظامی و طرحهای امنیتی ابرقدرتها در منطقه و خلیج فارس عمدتاً در جهت ایجاد قدرتهای نظامی در منطقه به منظور حفظ و حراست از اهداف خودشان است که آنرا با منافع ملی این کشورها پیوند داده‌اند. ابرقدرتها به ویژه بر دولتهای منطقه، ساختار نظامی مدرن و پرخرجی را بر این کشورها تحمیل می‌کنند که غالباً نیز کارایی ندارد. چنانکه در جریان اشغال کویت توسط عراق نیروی نظامی مسلح کویت و همچنین سایر اعضای شورای همکاری خلیج فارس به عنوان هم پیمان دفاعی کویت هیچ کارایی از خود نشان ندادند و کشور کویت در چند ساعت اشغال شد.

آنچه مسلم به نظر می‌رسد این که هدف عمده از تسلیح کشورهای منطقه تقویت بنیه دفاعی آنها نیست، بلکه ایجاد بازار فروش اسلحه برای جذب دلارهای نفتی منطقه است. ایجاد بحرانهای منطقه‌ای نظیر جنگ عراق علیه ایران و عراق علیه کویت، خود در جهت توسعه بازار فروش تسلیحات و جذب دلارهای منطقه عمل می‌کنند. طبق گزارش مؤسسه تحقیقات صلح استکهلم بین سالهای ۱۹۷۸ تا ۱۹۸۲ هزینه‌های صرف شده نظامی در

تجارت ژاپن با کشورهای حوزه خلیج فارس طی ۸۸-۱۹۸۷

(میلیارد دلار)^(۲۱)

شرح	صادرات	واردات	جمع هر کشور	درصد سهم هر کشور به کل
بحرین	۰/۲۳۶۵	۰/۶۱۳۲۹۸	۰/۸۴۹۷۹۸	۱/۶۱
عراق	۰/۷۹۶۵۳	۱/۵۰۴۴۳	۲/۳۰۱۰۶۶	۴/۳۵
کویت	۱/۵۹۷۴۹۲	۳/۳۸۶۱۶۶	۴/۹۷۳۶۵۸	۹/۴
عمان	۰/۶۱۰۴۱۷	۳/۱۰۳۵۰۹	۳/۷۱۳۹۹۲۶	۷
قطر	۰/۳۲۲۹۸۸	۲/۰۱۸۷۸۹	۲/۳۴۱۷۷۷	۴/۴۲
عربستان	۷/۳۸۱۶۲۱	۱۳/۶۵۹۳۰۵	۲۱/۰۴۰۹۲۶	۳۹/۷۵
امارات	۲/۴۰۳۸۰۳	۱۰/۷۳۱۱۵۶	۱۳/۱۳۴۹۵۹	۲۴/۸۲
ایران	۱/۸۵۱۰۳۸	۲/۷۱۹۷۴۹	۴/۵۷۰۸۳۲	۸/۶۴
جمع	۱۵/۱۹۰۵۱۲	۳۷/۷۲۳۴۳	۵۲/۹۱۶۹۴۲	۷۱۰۰
بهر بخش به کل	۲۸/۷	۷۱/۳	-	۷۱۰۰

پی نوشت

۱-یکلاس سرکیس، نفت تنها و آخرین شانس خاورمیانه، ترجمه دکتر اسلان ثابت سعیدی، (تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲)، ص ۳۹ (با دخل و تصرف اندک).

۲-مصطفی مانیان فر، اردک روزن و خلیج فارس، ماهنامه خلیج فارس و امنیت (شش ش ۱۲-۱۱، خرداد و تیر ۱۳۸۰، ص ۲۴).

۳-بیژن اسدی، خلیج فارس از دیدگاه آمار و ارقام، صص ۳۰۳-۳۰۲. همان.

۴-مانیان فر، همان، ص ۲۵.

۵-یوسف ترابی، بررسی روابط اقتصادی، نظامی ایران و ایالت متحده آمریکا، (تهران، ۱۳۷۹، نشر عروج)، ص ۲۷.

۶-عربی، صص ۵۵-۵۴.

۷-ترابی، همان، ص ۲۷ و نزدیک، به والدانی، ص ۵۰.

۸-ترابی، ص ۳۲.

۹-همان، ص ۳۳.

۱۰-همان، ص ۵۵.

۱۱-همان، صص ۷۴.

۱۲-برداشت و تنظیم با استفاده از جدول ص ۶۹ (ترابی).

۱۳-دکتر ناصر تکمیل همایون، مفهوم امنیت دریایی در تاریخ ایران، مجموعه مقالات سومین سمینار خلیج فارس، ۱۳۶۹، ص ۷۴.

۱۴-تکمیل همایون، ص ۷۵.

۱۵-ترابی، ص ۳۱.

۱۶-حافظ نیا، ص ۲۴۳.

۱۷-بیژن اسدی، خلیج فارس از دیدگاه آمار و ارقام، ص ۲۹.

۱۸-بیژن اسدی، ص ۲۵ (جدول ۵).

۱۹-برداشت و تنظیم از منبع، ترابی، ص ۶۹ (جدول همان صفحه).

۲۰-اسدی، ص ۴۶ (جدول ۸).

عربستان و کشورهای حوزه خلیج فارس ۴۰ میلیارد دلار بوده است و بین سالهای ۱۹۸۲ تا ۱۹۸۶ مبلغ ۶۰۲/۵۵ میلیون دلار رسیده است.

بزرگترین صادرکنندگان اسلحه به ترتیب فرانسه، آمریکا، چین، انگلیس و آلمان به کشورهای شورای همکاری خلیج فارس بوده‌اند. در منطقه عربستان سعودی بزرگترین واردکننده اسلحه منطقه خلیج فارس به حساب می‌آید. قدرتهای جهانی به ویژه کشورهای غربی در زمان صلح و چه در زمان جنگ از فروش اسلحه سودهای سرشاری کسب می‌کنند سردبیر هفته‌نامه دفاعی "جینز" به دنبال تحولات جهان شرق و نگرانی تولیدکنندگان سلاح می‌گوید: بحران خلیج فارس (اشغال کویت) فشار روحی پیمانکاران دفاعی را تسکین داده است.

ناگفته نماند سرمایه‌گذاری تسلیحاتی از جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها نیز تأثیر منفی دارد یعنی کمترین ظرفیت اشتغال را ایجاد می‌کند. درآمدهای نفتی در کشورهای حوزه خلیج فارس یکنواخت نبوده و آثار یکنواختی را نیز به جا نگذاشته است، یعنی کشورهای جنوبی خلیج فارس با منابع زیادتر و جمعیت کمتر، بیشترین درآمد و کشورهای شمالی خلیج فارس به دلیل جمعیت زیاد درآمد کمتری داشته‌اند.

صنعت نیز در حوزه خلیج فارس سهم کمی در درآمد ملی کشورهای منطقه دارد و بیشترین سهم درآمدها مربوط به بخش نفت و تجارت و خدمات کشورها است. صنایع منطقه نیز بیشتر از نوع مصرفی تبدیلی است و کشورهای ایران، عراق و عربستان از سطح وضعیت صنعتی بالاتری برخوردارند.

بازار مصرف

جمعیت بیش از یکصد میلیون نفری ساکن در حوزه خلیج فارس که مشمول درآمدهای نفتی می‌شوند. بازار مصرف خوبی برای کشورهای صنعتی غرب به وجود می‌آورند. در نتیجه بر سر تصرف این بازار و جذب دلارهای نفتی آن بین قدرتهای اقتصادی غرب همچون آمریکا-ژاپن، انگلیس-فرانسه و آلمان حتی چین و روسیه رقابتهایی وجود دارد.

مشاهده می‌شود که مجموع تجارت (صادرات و واردات) صورت گرفته توسط تنها کشور آمریکا با کشورهای حاشیه خلیج فارس در طی سه سال مذکور، برابر با ۲۲/۲۶۳۲ میلیارد دلار بوده است. این در حالی است که ایران در این مدت، تجارت خاص و عادی با آمریکا نداشته است. میانگین سالانه این تجارت، حدود ۶/۰۶۷ میلیارد دلار صادرات و ۸/۰۲۰۷ میلیارد دلار واردات این کشورها بوده است. لذا میانگین کل این تجارت، رقمی در حدود ۱۴۰۱ میلیارد دلار در هر سال است.

مجموع تجارت خارجی کشورهای حوزه خلیج فارس با ایالات متحده امریکای طی سالهای ۸۸-۱۹۸۶^(۲۰)

صادرات (میلیارد دلار)		واردات (میلیارد دلار)	
۱۹۸۶	۱۹۸۷	۱۹۸۶	۱۹۸۸
۵/۵۷۷۱	۵/۶۸۵۹	۶/۰۳۶۵	۸/۸۵۹۲
۱۹۸۸	۱۹۸۷	۱۹۸۶	۱۹۸۸
۴/۰۶۲۹/۱۶۶۴	۶/۱۶۹۳۸۱	۸/۰۳۶۵	۸/۸۵۹۲